

RECENZE

EVA SCHÄFFLER, *Der Weg in die Marktwirtschaft. Tschechien und die Privatisierung in den 1990er-Jahren*, Berlin: Ch. Links Verlag, 2023, 301 s.

Etablovanie trhového hospodárstva, prechod post-socialistických spoločností na kapitalizmus či neoliberalizmus sú predmetom obrovského množstva štúdií či monografií v spoločenských vedách či v ekonómii. V tomto ohľade treba nanajvýš privítať prácu Evy Schäffler *Der Weg in die Marktwirtschaft* ako historickú analýzu, ktorá berie do úvahy špecifickosť lokálneho a historického kontextu etablovania trhového hospodárstva v post-socialistických podmienkach.

Eva Schäffler sa na etablovanie trhového hospodárstva pozerá ako na jedinečnú historickú skúsenosť, ktorej sa snaží porozumieť. Predpokladá, že post-socialistická privatizácia nezačala z ničoho nič po páde komunistickej diktatúry (s. 21 – 22). Samozrejme, tento pohľad nie je úplne inovatívny. Okrem mimoriadne vplyvnej práce Johanny Bockman *Markets in the Name of Socialism*,¹ Schäffler mohla pracovať s už etablovaným lokálnym výskumom, a to najmä s prácami autorských kolektívov pod vedením Michala Kopečka a taktiež Vítězslava Sommera².

Za najväčší prínos publikácie možno považovať minucióznu analýzu obrovského množstva a druhu prameňov. V jej ponímaní sú teda dejiny post-socialistickej privatizácie v Česku dejinami vzájomne sa ovplyvňujúcich drobných krokov a partikulárnych prípadov, ktoré v celkovom ponímaní tvoria obraz etablovania trhového hospodárstva. Zároveň, tento prístup môže pôsobiť až príliš ohlušujúco a zatieňovať niektoré otázky transformácie spoločnosti, premien myslenia či svojou „mravčou perspektívou“ trivializovať rozmer hospodárskej zmeny, ktorú post-socialistické spoločnosti žili vo svojom ranom období (s. 23).

Menším nedostatkom sa zdá aj absencia slovenskej perspektívy. Analýza rozdielov v hospodárskom rámci medzi českou a slovenskou časťou je síce v knihe naznačená, nemá však žiadne implikácie, ktoré do veľkej miery ovplyvňovali rastúce, resp. viac viditeľné rozdiely v požiadavkách Slovenska a Česka,

- 1 JOHANNA BOCKMAN, *Markets in the Name of Socialism. The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, Stanford 2011.
- 2 MICHAL KOPEČEK (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*, Praha 2019; VÍTEZSLAV SOMMER et al., *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989*, Praha 2019.

čo v konečnom dôsledku viedlo až k rozdeleniu spoločného štátu. Zásadný dopad to malo aj na prijímanie rozhodnutí ohľadom rýchleho prevedenia marketizácie hospodárstva.³

Je nutné vyzdvihnúť, že pro-trhové reformy 90. rokov autorka zasadzuje do obdobia pred demokratickou revolúciou (s. 51). Schäßler síce venuje pomerne detailnú pozornosť prehistórii zavádzania trhových mechanizmov, pričom nadväzuje na tzv. generáciu '68 a reformy 60. rokov kladie do súvisu s prestavbovými plánmi neskorosocialistických expertných kruhov. Avšak tento vývoj je prezentovaný pomerne lineárne, čo spôsobuje, že sa pomerne náročne zachytáva koncepcná a generačná zmena, ktorú jednotliví predstavitelia či predstavitelky reformiem reprezentovali. Okrem toho, do úzadia sa dostáva aj politický konflikt medzi týmito navonok podobnými predstavami hospodárskej reformy.⁴ Reformný proces je v podaní Schäßler pomerne abstraktnou záležitosťou, napriek svojej rigoróznejšej analýze. Vystáva tu kľúčová otázka, a síce, do akej spoločnosti sa snažia „prestavbári“ druhej polovice 80. rokov vteliť svoje reformné predstavy? Aká forma sociálneho kontraktu, alebo ako by Fritz Bartel povedal „sľubu“, definovala neskorosocialistickú spoločnosť?⁵

Eva Schäßler venuje veľa pozornosti aj prognostikom a expertným ekonómom. Demonštruje napríklad, ako Tomáš Ježek považoval uvoľnenie podnikateľskej slobody za nevyhnutný predpoklad hospodárskej transformácie. Nadobudnutému poznaniu a expertíze bolo po roku 1989 umožnené získať politický vplyv. Ako ďalej vysvetľuje, bolo to možné najmä preto, že občianska opozícia, ako napríklad Václav Havel či Petr Pithart, mala pramalé ekonomické vedomosti a skúsenosti, aby dokázala pretransformovať hospodárstvo (s. 76). Berúc si na pomoc Valtra Komárka, Schäßler implikuje, že za úspechom expertov bola aj zrozumiteľnosť konceptov, ktoré ponúkali, a rovnako intuitívny záujem o transformáciu, ktorú títo experti ponúkali. Hoci Schäßler naznačuje, že neexistovala jedna línia – skupiny expertov možno rozdeliť na tzv. gradualistov a prívržencov radikálnej reformy – málo sa dozvedáme o dynamike medzi týmito dvoma skupinami, okrem toho, že ich predstavy neboli zlučiteľné, čo viedlo k dištancovaniu sa Dušana Třísku, Tomáša Ježka a Václava Klauša od Valtra Komárka (s. 81). Predrevolučný expertný konsenzus sa po roku

3 VÁCLAV RAMEŠ, *Trh bez privilégií, nebo ekonomickou demokracií? Spory o podobu vlastnické transformace v porevolučním Československu*, Praha 2021, s. 284 – 296.

4 KRISTINA ANDĚLOVÁ, The Genesis of Political Distrust Towards the Sixty-Eighters in Czech Politics Over the Course of 1989, *Forum Historiae* 2/2021, s. 86 – 103, zde s. 86 – 89.

5 FRITZ BARTEL, *The Triumph of Broken Promises. The End of the Cold War and the Rise of Neoliberalism*, Cambridge (Mass.) – London 2022.

1989 rozpadol kvôli zahraničným vplyvom a osobným preferenciám, respektíve kvôli urgentnosti ekonomickej transformácie. Publikácia *Der Weg in die Marktwirtschaft* nám však neodhaľuje veľa z toho, ako sa v českom prostredí tieto zahraničné vplyvy udomáčňovali, aké motivácie stáli za osobnými vplyvmi jednotlivých expertov, najmä pokiaľ ide o ich predstavy o fungovaní liberálno-demokratickej spoločnosti, ani o tom s akými konceptami deklarovaná urgentnosť potreby transformácie pracovala. Inými slovami, prípadný úspech alebo neúspech ekonomickej transformácie je výrazne esencionalizovaný.

V tomto aspekte by pomohol vhľad Václava Rameše (ktorého výskum autorka reflektuje), ktorý sa na gradualistické predstavy, napríklad slovenských reformných ekonómov pozerá cez prizmu ich myšlienkového sveta.⁶ Koniec-koncov, ak došlo k rozpadu predstavového konsenzu – moment, ktorý zdôrazňuje aj Eva Schäffler – tento rozpad nemal primárne ekonomický charakter, ale naopak skôr politický. Ako príklad takéhoto nazerania možno uviesť Tobiasa Rupprechta a jeho analýzu etablovania trhového hospodárstva v Sovietskom zväze, resp. v Ruskej federácii. Radikálna marketizácia vychádzajúca z lokálnych expertíz a myšlienkových rámcov bola v konečnom dôsledku aplikovaná z dôvodu slabosti štátu a relatívnej sily alternatívnych centier moci.⁷

Za jeden z najsilnejších momentov publikácie považujem jej transnacionálny rozmer analýzy reštitučných politík. Ako dokazuje Eva Schäffler na prípade reštitúcie v obci Louny, reštitúcie boli predmetom diskusie ešte pred zákonnou úpravou tohto procesu „naprávania krívd minulosti“ (s. 91 – 95). Autorka popisuje na príklade reštitúcií, akým problémom čelili zákonodarcovia v súvislosti so snahou skĺbiť obnovu vlastníckych práv a so zabránením tranzičného násillia, konkrétne so zavedením princípu retroaktivity. Na veľmi konkrétnom príklade sa jej tu darí demonštrovať zložitost procesu „vyrovnávania sa s minulosťou“, po ktorej častokrát infantilne volá antikomunistický diskurz. Ak aj obídeme otázku morálnosti prípadného zavedenia retroaktivity, problémom ostávala samotná technicita „vykonania náprav krívd minulosti“.

Transnacionalita Schäfflerovej publikácie je najviac viditeľná pri česko-nemeckých vzťahoch. Havlova súkromná, ale verejne prejavená lútosť nad osudom vysídlených Nemcov ako aj časť chartistického diskurzu o minulosti totiž priamo prerastala do problematiku zavádzania trhového hospodárstva.

6 V. RAMEŠ, *Trh bez přívlastků*, s. 287 – 291.

7 TOBIAS RUPPRECHT, *The Road from Snake Hill. The Genesis of Russian Neoliberalism*, in: *Market Civilizations. Neoliberals East and South*, eds. Q. Slobodian, D. Plehwe, New York 2022, s. 109 – 138.

Schäffler upozorňuje na disonanciu medzi reprezentáciou štátu a verejnou mienkou, podľa ktorej až 70% obyvateľov bolo proti finančným náhradám pre vysídlených Nemcov, resp. ich potomkov.

Pri analýze tzv. malej privatizácie, Eva Schäffler upozorňuje na dôležité špecifikum československej skúsenosti so zavádzaním trhového hospodárstva po roku 1989. Na rozdiel od Poľska, Maďarska, Ruska či Ukrajiny, v Česko-Slovensku nemali zamestnanci predkupné právo pri nákupe akcií podnikov. Pričom výpovedná je najmä argumentácia, ktorá ako dôvod uvádzala demokratický nárok všetkých občanok a občanov. Aj na tomto mieste však Schäfflerovej analýza postráda odvážnejší interpretačný rámec. Môžeme sa pýtať čo tento jav demonštroval? Prečo práve v Česko-Slovensku? Bola tu miera demokratizácie podnikov rozvinutá na inej úrovni ako v spomínaných krajinách, kde predkupné právo existovalo?⁸ A hlavne, ako tento fakt zasahoval do samotného priebehu a percepcie privatizácie väčšinovým obyvateľstvom či relevantným komentáriátom?

Podobne, bez interpretácie ostáva aj deklarovaný fakt slabého záujmu obyvateľstva, ktorý autorka dokladá absentujúcimi skúsenosťami a podnikateľskými kompetenciami. Tu je však nutné zdôrazniť, že Schäffler v konečnom dôsledku chápe túto absenciu normatívne. Česká historiografická produkcia sa však v ostatnom období zameriava aj na kritiku takéhoto chápania a predostiera čo raz viac dôkazov neformálneho podnikania v období pred demokratickou revolúciou.⁹

To, čo Schäffler neponúka v rovine odvážnejšej interpretácie, dostatočne nahrádza hlasom regiónov a konkrétnych ľudí. Schäffler sa snaží vyvrátiť predstavu o pomerne plynulom prechode na kapitalizmus, pričom necháva prehovoriť bežných ľudí a funkcionárov napríklad pri analýze procesu privatizácie podnikov, ktoré často zápasili s problémami, ako nedodržaním deklarovaného záujmu o podiely, klientelizmom či korupciou. V tomto duchu možno pozitívne hodnotiť aj dve prípadové štúdie, ktoré tvoria záver monografie, a to konkrétne Barum – Continental či Škoda – Volkswagen. Zložitost' ekonomickej transformácie je najlepšie demonštrovaná pri analýze tzv. veľkej alebo kupónovej privatizácie.

8 V. RAMEŠ, *Trh bez přívlastků*, s. 239 – 243.

9 VERONIKA PEHE, PETR KUPKA, Legal, illegal, either way informal. Examining continuities of small-scale entrepreneurship between late socialism and postsocialism in Czechia, *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe* 2024, s. 1 – 21, zde s. 1 – 2, <https://doi.org/10.1080/25739638.2024.2374151> [25.7.2024].

Schäffler vyzdvihuje aj viaceré roviny kritiky, ktoré sa voči kupónovej privatizácii objavili. Išlo najmä o výčitky, že kupónová privatizácia neriešila problém absentujúceho kapitálu, na druhej strane sa ozývali hlasy, že by tento model nemal byť prezentovaný ako jediná cesta hospodárskej transformácie. Okrem toho, reformný ekonóm Ota Šik sa vyjadroval o hospodárskej neatraktivite „kupónky“. Objavovali sa aj hlasy, že tento model je pomalý a neefektívny. Ďalšou formou kritiky bola miera rizikovosti investovania cez kupóny, pričom tu autorka upozorňuje na dobovú kritiku prezentovania „kupónky“ ako bezrizikovej operácie. Táto kritika však prichádzala nie zo strany štátu, ale skôr bežných ľudí či médií, najmä novin. Napriek tomu sa tento model ukázal ako pomerne komerčne úspešný, a to, ako tvrdí Schäffler, najmä vďaka aktivitám Investičných privatizačných fondov (IPF), nie štátu. Opäť sa preto natíska otázka, či by si publikácia nezaslúžila koncepcnejšie ukotvenie úlohy štátu, jeho sily či schopností, resp. ich nedostatok, vo vzťahu k premene post-socialistickej spoločnosti, mimo poukázania na neexistenciu právneho rámca, ktorý by upravoval etablovanie trhového hospodárstva.

Publikácia *Der Weg in die Marktwirtschaft* je cenným príspevkom do odborného diskurzu etablovania kapitalizmu v post-socialistických krajinách. Napriek tomu, že ide o publikáciu zameranú na českú skúsenosť, presahuje národný rámec. Obrovské množstvo pramenného materiálu umožňuje čítať publikáciu ako detailnú analýzu naratívu ekonomickej transformácie. Zároveň, absencia širšieho koncepcného rámca či explanačného vyústenia zanecháva pocit ukončenia vety v strede myšlienky. Prácu Evy Schäffler však nebude možné obísť pri ďalších snahách o pochopenie nástupu kapitalizmu v Česku po roku 1989.

Matej Ivančík

Filozofická fakulta Univerzity Komenského

DOI: <https://doi.org/10.54681/c.2024.2.8>